

ՄԱՀՈՒԱՆ 800ԱՄԵԱԿ

«ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԴԷՄՔԻՆ»

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔ. ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻՆ

ԵՒ ԻՐ

«ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳԶԱԿԱՆ ՈԳԻՆ»

1998 թուականը պէտք է նշէր հայ եկեղեցական եւ հոգեւոր մշակոյթի ամենափայլուն դէմքերէն՝ Ներսէս Արք. Լամբրոնացիի մահուան 800ամեակը:

Նպատակ չունինք անոր ընտանեկան, եկեղեցական-կրօնական եւ ազգային եռուն կեանքն ու բեղուն վաստակը հանգամանօրէն նկատելու: Այդ աշխատանքը բաւարար կերպով կատարուած է արդէն¹:

Անոր մահուան 800ամեակը, կը խորհինք, լաւագոյն առիթը կ'ընձեռէ պահ մը յատուկ սեւեռումի ենթարկելու ու վերաբժեւորելու գոնէ այս խոհուն անձնաւորութեան եկեղեցական բարենորոգչական ոգին ու ճիգը, որ կը թուի բացառիկ, աննախընթաց:

Ներսէս Լամբրոնացիի եկեղեցական Առաջնորդի մը բարենորոգչական բարձր ոգին ու նպատակը կը նշմարուի յատկապէս այն երկար նամակին մէջ, որ հասցէագրուած է Հայկական Կի-

1. Անոր մասին ծաւալուն գրականութիւն մը գոյութիւն ունի, հմմտ. Քի-ՊԱՐԵԱՆ ՀԱՅՐ ԿԻՒՐԵՂ, Պատմութիւն Հայ Հիմ Գրականութեան, Վեներիկ, 1992, էջ 412-416:

լիկիոյ ինքնակալ իշխան՝ Լեւոն Բ. Ռուբինեանին (յաջորդաբար՝ 1198ին պաշտօնապէս «Թագաւոր Հայոց» յայտարարուած)։ Այս նամակը, բացի Լամբրոնացիի իմացական, լեզուական, հակաճառական, հաւատաւոր ու խիզախ եկեղեցականի եւ Հայ Եկեղեցւոյ պայծառութեան խորապէս նախանձախնդիր քաջ հոգեւորականի մը յատկանշներէն, կը յայտնուի նաեւ եկեղեցական ու ծիսական բարեկարգիչի մը մշակուած, գործնական ու կորովի տիպարը։

Անցեալի հայ եկեղեցաքաղաքական կեանքը լեցուն է ուսանելի դրուագներով։ Եւ Լեւոն իշխանին ուղղուած Լամբրոնացիի այս ինքնատիպ նամակը, իր դարաշրջանին հոգերով ու պայմաններով յատկանշուած, բարենորոգչական պահանջներու եւ ծայրայեղ աւանդապաշտ հոսանքի մը ուժեղ բախումէն ստեղծուած գրութիւն մըն է։

Մայրայեղ «պահպանողական» եւ եկեղեցական «բարեկարգութեամբ»ի հաւատացող զոյգ կեցուածքներ, այդ դարուն, որոնք շատ կարեւոր թելադրանքներ ունին մեզի՝ այսօր, 2001 թուականի սեմին, երբ համաշխարհային չափանիշներով՝ ազգովին կը փորձենք տօնախմբել հայերուս կողմէ Բրիտոննէական Կրօնքի պաշտօնական որդեգրումին 1700ամեակը։ Թուական մը, որ խորքին մէջ պէտք է միայն յատկանշուի տօնախմբութիւններով, եկեղեցիներ կանգնելով կամ չքեղ հրատարակութիւններ կատարելով։

Բարեկարգութիւնները, մնալով հանդերձ Եկեղեցւոյ ընդհանուր կարգավիճակին մէջ, միշտ ալ կենսական են նոր ժամանակներու կրօնական ու հոգեւոր զարթոնքի մը համար։

Սուրբ Ներսէս Լամբրոնացիին, իբրեւ Արքեպիսկոպոս - Առաջնորդ, բարեկարգութիւններ կատարեց Աստուծոյ ժողովուրդին եւ Հայ Եկեղեցւոյ բարօրութեան, նպաստելու հետանկարով։ Լեւոն իշխանին յղած անոր նամակը, իր ներքին եւ արտաքին բոլոր շարժառիթներով ու պայքարներով, լուրջ առիթ մը կ'ընծայէ մեզի անկեղծ խորհրդածութիւններու, ոգեկան խմորումներու, բարենորոգչական մեր գիտակցութիւնը հրաւիրելու՝ նոր ժամանակներու հայ ժողովուրդի կրօնական եւ հոգեկան պահանջներէն եւ կամ անոր ոգեկան վերելքի ժամանակակից մտահոգութիւններէն զսպանակուած։

Մահուան օրէն անցեր են 800 տարիներ եւ Լամբրոնացիին մեզի կը ներկայանայ տակաւին որպէս բացառիկ «մարդ» ու բացառիկ «եկեղեցական», որպէս կրօնական գաղափարախօս եւ եկեղեցական բարեկարգիչ։ Մատենագիր էր, մեկնիչ, թարգմանիչ, Տարսոն քաղաքի թեմին Առաջնորդ Արքեպիսկոպոս եւ մի-

եւնոյն ատեն Սկեւռա Վանքին առաջնորդ-վանահայրը եւ շար-
ժիչ ոգին նոյն հաստատութեան գրական-մշակութային կեանքին
ալ²: Գլխադիր «Մարդ» մը, զեղուն համամարդկային եւ հա-
մաքրիստոնէական բարձր չափանիշներով եւ հաւատաւոր հո-
գեւորական մը՝ տոգորուած մարդկային, քրիստոնէական եւ
եղբայրութեան ազնիւ գաղափարներով:

Ան Հռոմիլյայ մնացած է մինչեւ 1180 թուականը: Վերադառ-
նալով Լամբրոն, ձեռնարկած է իսկոյն հոգեւոր առաջնորդի իր
պարտականութիւններու կատարումին, ինչ որ կրցած է իրակա-
նացնել մասնայատուկ ջանասիրութեամբ, չլքելով երբեք գրա-
կան իր սիրած նիւթերը եւ զբաղումները: Մտահոգուած էր
մարդկային եւ ընկերային կեանքի հոգերով եւ ջանացած իր
անձնական միջոցներով օգտակար ըլլալ մարդոց: Չափազանց
ցայտուն ու բնութագրական է այն եղելութիւնը, որ իր հօրմէ
ստացած (30.000 ոսկի) ժառանգութիւնը, բաժնած է երեք մա-
սերու:

Ա.- Ծախսած է եկեղեցական-ծիսական սպասներու եւ ըզ-
գեստներու պատրաստութեան:

Բ.- Ծախսած է աղքատներ կերակրելու եւ օգնելու:

Գ.- Ծախսած է ձեռագիրներ բազմացնելու եւ ցրուելու³:

Առանց ազգի ու դաւանանքի խտրութեան՝ եկեղեցիներու
միութեան խորապէս հաւատացող ինքնատիպ անձնաւորութիւն

2. Սկեւռան՝ Հայկական Կրիկիոյ հոգեւոր եւ մշակութային նշանաւոր վան-
քերէն մէկն էր, որ ունէր հարուստ մատենադարան եւ ուր կային բանիմաց-
մտաւորական Վարդապետներ: «Այս մենաստանի առաջին Հայր Առաջնորդը
Ներսէս Լամբրոնացին է... (Ան) այս վանքի գրական-մշակութային օջախի
ոչ միայն առաջին առաջնորդն է, այլեւ նրա հիմնադիրն ու բարեկարգիչը եւ
զարգացման նոր ուղիների վրայ դնողը», ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, Սկեւռայի
Գրական Մշակութային Դպրոցը, Երեւան, 1988, էջ 25:

Լամբրոնացին Տարսուի թեմին առաջնորդութիւնը ստանձնելով՝
կ'երթայ Սկեւռայի վանքը, ուր անմիջապէս կը նուիրուի բարենորոգչական
աշխատանքներու: Առանձին հոգատարութիւն կը ցուցաբերէ Վանքին կից
ուսումնական հաստատութեան նկատմամբ, կը հետեւի անոր ուսումնական
ծրագրին եւ դասընթացներուն: Վանք կը հրաւիրէ ծանօթ մանրանկարիչ
Գրիգոր Վրդ. Արեւելցին, որպէսզի Սկեւռայի մէջ այդ արուեստին ալ
ուսուցումը եւ մակարդակը բարձրացնէ: Շնորհիւ Լամբրոնացիի ջանքե-
րուն՝ կը հարստանայ վանքին մատենադարանը եւ ձեռագիրներու բազ-
մացումին եւ պահպանումին աշխատանքները: Շատ հաւանաբար, նոյն
հոգատարական աշխատանքները կատարած է նաեւ իրեն վստահուած թեմի
վանական հաստատութիւններուն, հմտ. ԱԼԻՇԱՆ ՀԱՅՐ ԴԵԻՈՆԻ, Սիս-
ուում, համագրութիւն Հայկական Կրիկիոյ, Վենետիկ, 1886, էջ 97-112:

3. Հմտ. ԱԼԻՇԱՆ ՀԱՅՐ ԴԵԻՈՆԻ, Հայապատում, հտ. Բ., Վենետիկ, 1901,
էջ 417-422:

մը եղած է ան՝ ուշադրաւ իր նկարագիրով եւ իւրայատուկ խառնուածքով. հոգեւորական մը՝ հայեցողական-ներանձնական ճիգերու եւ ձեռնարկներու սիրահար եւ մեծ երազներու հետամուտ. եկեղեցական առաջնորդ մը՝ իր պաշտօնին բացարձակ գիտակցութեամբ ողողուն եւ մատենագիր մը՝ անհամեմատելի վաստակով: Աւելցնենք՝ հոգեւոր, կրօնական ու ճշնողական զգացումներու եւ ապրումներու խոր ընդունարան մը նաեւ: 1170 թուականին, դեռ 18 տարեկանին, կուսակրօն քահանայ օծուած է Սբ. Ներսէս Շնորհալի Կաթողիկոսէն եւ 1175ին Կիլիկիոյ Տարսոն քաղաքի Արքեպիսկոպոս ձեռնադրուած Գրիգոր Դ. Տղայ Կաթողիկոսէն, երբ 22 տարեկան էր տակաւին:

Հետաքրքրական է այս երեւոյթին ու պաշտօնին պատասխանատուութեան նկատմամբ Լամբրոնացիին կեցուածքը, վերաբերումը: Ան փորձած էր հրաժարիլ, պատրուակելով իր երիտասարդ տարիքը (եկեղեցական-կանոնական օրէնքը կը պահանջէր որ եպիսկոպոսական թեկնածուն բոլորած ըլլայ 30 տարին): Այս մօտեցումին մէջ իսկ կը յայտնուի կեանքի ու պաշտօնի հանդէպ լրջախոհութիւնը, պարտականութեան եւ պատասխանատուութեան բարձր գիտակցութիւնը:

Այս բոլորը, կը խորհիմ, բաւարար են յստակ պատկերելու այս բացառիկ եկեղեցական տիպարը, որուն կեանքն ու գործը-տեսնելու, խօսելու, առաջնորդելու, բարեկարգելու, հեղինակելու, մեկնաբանելու եւ թարգմանելու անհուն մթերքով յատկանշուած սերտօրէն կապուած կը մնայ Հայ Եկեղեցւոյ եւ Հայ Ժողովուրդի ներքին՝ ոգեկան եւ արտաքին կեանքի պատմութեան: Կոչեցինք ներքին՝ զինքը՝ Հայ Եկեղեցւոյ ամենացատուն դէմքերէն, որուն գործունէութեան մէջ քաղաքական որոշ գունաւորում մըն ալ կայ: Հոգեւորական մը, ա՛յլ խօսքով, որուն տեսնելու, խոկալու, գրելու եւ հովուական իր պաշտօնները եւ յանձնառութիւնները վարելու եռուն թափին մէջ՝ քաղաքական տարողութիւն մըն ալ կը նշմարուի՝ ի նպաստ մարդկութեան, Եկեղեցւոյ, Հայութեան եւ Հայրենիքին: Տքնաջան եւ անդու աշխատող մը՝ Եկեղեցիին եւ Ազգին օգտակար դառնալու անզուսպ փափաքով: Օրմանեան Սրբազան այսպէս կը համադրէ անոր ոգին ու գործը. Ան «Մերթ աշխարհէ բոլորովին հրաժարած եւ մերթ աշխարհային գործերու գլխաւոր շարժիչ: Այդ տարբեր կերպարանները միացնողը բուռն եռանդն էր, բուռն կիրքերու հետ ձուլուած, որոնք կը տիրէին անոր հոգիին»⁴:

4. Հմմտ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Յ. Գ., Հասարակական-փիլիսոփայական միտքը Հայկական Կիլիկիայում, Երեւան, 1979:

5. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՂԱՔԻԱ, Ազգապատում, հտ. Ա., բ. տիպ, Պէյրուս, 1959, էջ 1541-1542:

Լամբրոնացիին եղած է իր ժամանակի հայ իրականութեան մեծ խորհողը եւ ամէնէն եռանդուն ու կորովի եկեղեցականը, գործիչը, հրապարակախօսը եւ գործակիցը քաղաքական ու եկեղեցական իշխանութիւններուն, յատկապէս յոյներու եւ լատիններու եկեղեցական-կրօնական միութեան գործերուն մէջ: Եկեղեցական միութեան նախաձեռնութիւնները հետապնդած է անզուպ, եռանդուն եւ քրիստոնէական բացառիկ սիրով, հակառակ որ ունեցած է իսկական յուսախաբուցիւններ: Ներսէս Լամբրոնացիին եղած է սերտ գործակիցը Գրիգոր Դ. Տղայ Կաթողիկոսին, յատկապէս Յոյն եկեղեցւոյ հետ միութիւնը իրագործելու համար՝ ինչպէս նաեւ Լեւոն Բ. Ռուբինեան Իշխանին ալ քարտուղարը, թարգմանիչը եւ սերտ գործակիցը: 1170-1190-ական թուականներուն, Լամբրոնացիին, իբր մշակուած, բանիմաց, լեզուներու գիտակ եւ հմուտ խօսնակ՝ գործնականօրէն մասնակցած է Կիրիկիոյ Հայկական Պետութեան արտաքին յարաբերութիւններու գիծով կատարուած շարք մը ձեռնարկներու:

Լամբրոնացիին հայրենասէր էր ու մարդկայնապաշտ (humanist)՝ տարբեր ազգերու միջեւ եղբայրութեան, համերաշխութեան եւ համագործակցութեան իբր իսկական առաքել-քարոզիչ: Գրիգոր Դ. Տղայ Կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ՝ 1178-1179ին Հոռովկայի մէջ կայացած եկեղեցական ժողովին մէջ, ուր օրակարգի վրայ դրուած էր եկեղեցիներու միութեան հարցը, Ներսէս Լամբրոնացիին ունեցած է կարեւոր դեր՝ յորդորելով փափաքուած միութիւնը եւ միասնականութիւնը:

Անոր ինքնատիպ հոգեւորականի եւ վարչականի բարձր արժանիքներուն հռչակը տարածուած էր յոյներու եւ հայերու մէջ: Մեծարուած ու որակուած էր «Տիեզերական Վարդապետ» բացառիկ մակդիրով, մակդիր մը՝ որ կարելի է անվարան թարգմանել «Համաշխարհային գաղափարախօս» եզրերով:

6. Տե՛ս ԱԼԻՇԱՆ ԼԱՅՐ ՂԵՒՈՆՒ, Հայապատում, հտ. Բ., նշ. աշխ., էջ 429: ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՂԱՔԻԱ, նշ. աշխ., էջ 1529-1530: Հմմտ. նաեւ ԲՈՋՈՅԱՆ Ա. Ա., Հայ-Բիւզանդական եկեղեցափառափական դիւանագիտական յարաբերութիւնները ԺԲ. դարի 60-70ական թուականներին, տե՛ս Հեղինակին Բիւզանդիայի Արեւելեան քաղաքականութիւնը եւ Կիլիկիան Հայաստանը ԺԲ. դարի 30-70ական թուականներին, Երեւան, 1989, էջ 218-253: Տե՛ս նաեւ Նոյն Հեղինակին հետեւեալ աշխատութիւնը. Ներսէս Լամբրոնացիին եւ ԺԲ. դարի հայ-բիւզանդական յարաբերութիւնների վաւերագրերի ժողովածուն, «Պատմաբանասիրական Հանդէս», (Երեւան), 1989, թիւ 4, էջ 109-116: ՆՈՅՆ, Հայ-Բիւզանդական եկեղեցական բանակցութիւնների վաւերագրերը (1165-1178), Երեւան, 1995:

Նախապատու ու քաջալերուած զինքը կանխող շրջանի բարենորոգչական քայլերէն⁷, եւ գիտակից մանաւանդ իր պաշտօնին, Ներսէս Լամբրոնացիին Հայ Եկեղեցւոյ ծիսական կարգաւորութեան մէջ որոշ բարեկարգութիւններ կատարեց⁸: Ինքը չէր, հաւանաբար, ուղղակի նախաձեռնողը այդ ընդհանուր հոսանքին, բայց ան եղաւ թերեւս ամէնէն աւելի խանդավառ, նախանձախնդիր եւ բարենորոգութեամբ պահանջող զգացող զաւակը բարեկարգական այդ դարուն (ԺԲ. դար):

Օտար (յոյն, լատին եւ ասորի) Եկեղեցիներուն նայած է հաւասար աչքով ու ջանացած անոնց շինիչ կողմերն ալ որդեգրել՝ իբրեւ բարենորոգչական օգտակար բաժիններ:

Հայ միջնադարեան գրականութեան մէջ, թէ՛ ծաւալով եւ թէ՛ խորութեամբ, քան իր նախորդները, Ն. Լամբրոնացիին արծարծած է ազգային եւ համազգային հարցը, որ իր մօտ յատուկ քննութեան առարկայ եղած է՝ կապուած հայկական եւ յունական եւ առհասարակ քրիստոնէական եկեղեցիներու խնդրին մէջ: Ազգայինն եւ համազգայինի հարցը համակողմանիօրէն արծարծած է ան իր «Ատենաբանութիւն» կոչուած ընդարձակ գրութեան եւ Լեւոն Բ. Իշխանին յղած նամակին մէջ:

7. Ժ-ԺԲ դարերը, Հայ մշակութային պատմութեան մէջ, հոգեմտաւոր վերելքի կարեւոր հանգրուաններէն նկատուած են, որովհետեւ անոնք եղան ԺԲ. դարու շարժումը նախապատրաստող դարաշրջանները:

Առանց Ժ-ԺԱ դարերու դէմքերուն եւ անոնց նկատառելի գործին, պիտի չունենայինք ծաղկուն վանականութիւնը, որ կենսական հիմը դարձաւ նաեւ եկեղեցական-բարեկարգական շարժումներուն: Եւ բարեկարգական այդ ճիգերը, բնական ընթացքով, հիմ եւ առիթ դարձան Հայ Եկեղեցւոյ յանգրգական ծաղկումին կամ վերելքին:

Եկեղեցական բարեկարգութեան շարժումը Հայկական Կլիկիոյ մէջ, թափ պիտի առնէր Գրիգոր Բ. Վկայասէր Կաթողիկոսի գործերով (ԺԱ. դարուն վերջերը) ու պիտի մնար մայր երակը ամողջ ԺԲ. դարու ընթացքին: Գրիգոր Բ. Վկայասէր Կաթողիկոսին բարենորոգչական ճիգերուն պիտի գային շուտով միանալու նաեւ Գէորգ Մեղրիկ Վարդապետին (վախճանած 1104ին՝ համաձայն Հր. Աճառեանի, տե՛ս ԱճճԱՄԱՄԱՄԻՐԻ Բառարան, հտ. Ա.), Ստեփանոս Մանուկ Վարդապետին (ԺԲ. դարու սկիզբ), Սբ. Ներսէս Շնորհալի Կաթողիկոսին (վախճանած 1173ին), Գրիգոր Դ. Տղայ Կաթողիկոսին (վախճանած 1193ին) եւ Գրիգոր Գ. Պաշտօնունի (Փոքր Վկայասէր կոչուած) Կաթողիկոսին (վախճանած 1116ին) բարեկարգական աշխատանքները, Հմմտ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ., Ազգապատում, հտ. Ա., նշ. աշխ., էջ 1274-1496 եւ ԱՋՆԱԻՈՐԵԱՆ ՋԱՐԵՃ ՎՐԴ., Ներսէս Լամբրոնացիի եւ իր եկեղեցական բարեկարգութիւնները (անաւարտ ուսումնասիրութիւն), «Հասկ» (Անթիլիաս), 1969, Մարտ-Ապրիլ, էջ 113-123:

8. Ներսէս Լամբրոնացիի կատարած եկեղեցական-կանոնական-ծիսական բարեկարգութիւններու մասին տե՛ս ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ., Ազգա-

Բուն Հայաստանի արեւելեան շրջաններուն մէջ գործող եւ որոշ Համբաւի տիրացած Հայ Հոգեւորականներ⁹ չեն հանդուրժած Ներսէս Լամբրոնացիի Համբաւին, անոր ոգիին ու մանաւանդ անոր եկեղեցական բարենորոգչական նախաձեռնութիւններուն: Սատորէն քննադատած են անոնք Լամբրոնացիին առած բարենորոգչական քայլերը, ընթացքը՝ բամբասանքներ եւ ամբաստանութիւններ կատարած են Կիլիկիոյ Լեւոն Բ. Իշխանին, իբր Հայ Եկեղեցւոյ դարաւոր աւանդութիւնները խախտող անձնաւորութիւն: Լեւոն Իշխան, Լամբրոնացիի գաղափարական հակադիր հոսանքին համակրանքը չահելու նպատակով, արքունիքէն հեռացուցած է Ներսէս Լամբրոնացին¹⁰:

Հայկական Կիլիկիոյ Թագաւորութեան ժամանակաշրջանին, Սուրբ Ն. Լամբրոնացիի օրով (ԺԲ. դար), Հայկական Կիլիկիոյ եւ Արեւելեան Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունէին երկու տարբեր հոսանքներ, որոնցմէ մին կը գլխաւորէին Գրիգոր Վրդ. Տուտէորդի եւ Դաւիթ Վրդ. Գորայրեցի¹¹, իսկ միւսը՝ Գրիգոր Դ. Տղայ Կաթողիկոսը եւ Սուրբ Ներսէս Լամբրոնացին: Թէեւ այս երկու հոսանքները կը ղեկավարուէին հոգեւորականներէ եւ արտաքսապէս կը թուէր թէ անոնք միայն կրօնական-եկեղեցական հարցեր էին, սակայն էութեան մէջ՝ երկուքն ալ ընկերային եւ եկեղեցական գործունէութեան ուղղու-

պատում, հտ. Ա., նշ. աշխ., էջ 1518-1524: ԱԿԻՆԵԱՆ ՀԱՅՐ ՆԵՐՍԷՍ, Ներսէս Լամբրոնացի, կեանքը եւ գրական վաստակները, Վիեննա, 1956, էջ 56-69: ՅԱԿՈԲԵԱՆ Գ. Ա., Ներսէս Լամբրոնացի, Երեւան, 1971, էջ 89-110: ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Գ. Հ., Հասարակական-փիլիսոփայական միտքը Հայկական Կիլիկիայում, նշ. աշխ., էջ 141-171: ՍԱՖԱՐԵԱՆ ՎԱՋԳԷՆ, Կիլիկիան Հայաստանի գրականութիւնը, Երեւան, 1990, էջ 236-244: ԱՆԱՆԵԱՆ ԳԱՌԻՆԻԿ, Ներսէս Լամբրոնացի հրապարակախօս, Անթիլիաս, 1995, էջ 73-90:

9. Ասոնք ծանօթ են մեզի «Արեւելեան Վարդապետներ» խմբական անունով, որոնք կ'ապրէին Հայկական Կիլիկիոյ սահմաններէն դուրս, բուն Հայաստանի մէջ, ԺԲ. դարէն սկսեալ, երբ հայութեան եկեղեցական ու քաղաքական իշխանութիւնները Մայր Հայրենիքէն փոխադրուած էին Կիլիկիա: Անոնց մասին տե՛ս ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔ., Հայազգի Սուրբեր, Իսթանպուլ, 1982, էջ 242-257:
10. Լամբրոնացիին համոզուած էր, որ Հայ Եկեղեցիէն ներս բազմաթիւ անկարգութիւններ մտեր էին եւ այդ մասին համարձակ ու բացայայտ ալ արտայայտուեցաւ՝ Լեւոն Իշխանին յղած իր նամակին մէջ. «Եւ ամբողջ գիրք մը շարադրած եմ՝ Հայ ազգի (եկեղեցական) անկարգութիւններու մասին, որոնք յետոյ մտած են»:
11. Նշուած երկու հոգեւորականներու մասին տե՛ս ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ., Ազգապատում, հտ. Ա., նշ. աշխ., էջ 1511-1513, 1571-1579 եւ 1588-1590: ՔԻՊԱՐԵԱՆ ՀԱՅՐ ԿԻՐՈՂ, Պատմութիւն Հայ Հին Գրականութեան, նշ. աշխ., էջ 410 եւ 455-456:

թիւներն էին՝ կապուած ժամանակի հոգեբանութեան ու անցուղարձներուն, ինչպէս նաեւ Կիլիկիոյ եւ Արեւելեան Հայաստանի կեանքի տարբեր պայմաններուն հետ: Այդ զոյգ հոսանքներն ալ կը դրսեւորէին, անշուշտ, իրենց միջավայրին եւ ժամանակի ընկերային, ազգային ու եկեղեցական տրամադրութիւնները, որոնցմէ ամէն մէկը ունէր իր ուրոյն բնոյթը եւ ձգտումները: Հայ ժողովուրդն ալ, այդ շրջանին, բաժնուած էր երկու հատուածներու: Արեւելեանը կամ բուն Հայաստանը եւ Արեւմտեանը կամ Կիլիկիան: Արեւելեան Հայաստանի շրջաններուն մեծ մասը, անոնց մէջ նաեւ Հաղբատի եւ Սանահինի նման վանական-մշակութային երախտաշատ մեծ կեդրոնները, կը գտնուէր տարբեր պայմաններու մէջ, իսկ Կիլիկիան՝ տարբեր: Կիլիկիան կը ձգտէր, կարծէք, ամէն ձեւով դուրս գալ արեւելեան միջավայրէն, բացուիլ արեւմուտքին, յառաջդիմել ու քայլել ժամանակներուն համընթաց: Սակայն, ուրիշ էր դրութիւնը՝ հիւսիս-արեւելեան Հայաստանի մէջ: Այդտեղ երկիրը զգալիօրէն կտրուած էր դուրսի աշխարհէն, չափազանց թոյլ էր չփումը արեւմուտքի երկիրներուն հետ: Արեւելեան Հայաստանի հոգեւորականները, մեծ մասով, աւանդապահ էին եւ պահպանողական: Անոնք ո՛չ միայն չէին ուզեր ընդունիլ, այլ վտանգաւոր կը համարէին դուրսէն ներթափանցած ամէն մէկ նորութիւն եւ այդ պատճառով ալ կը պայքարէին անոնց դէմ՝ յանուն հին աւանդութիւններուն, բարքերուն եւ կենցաղակերպին, ինչպէս նաեւ կրօնական դաւանանքի անաղարտութեան:

Հաղբատցիներու եւ Սանահինցիներու ուժեղ աւանդապահութիւնը, այդ ժամանակաշրջանին, ունէր իր օգտակար եւ վնասակար կողմերը: Աւանդապահութիւնը, դուրսէն եկած աշխարհիկ եւ հոգեւոր բնոյթի բոլոր նորաձեւութիւններու դէմ ծառացումը՝ մէկ կողմէ անաղարտ կը պահէր ազգային հոգեկան կեանքի նկարագիրը, սակայն միւս կողմէն՝ այդ պահպանողականութիւնը կամ աւանդութիւնը կը կտրէր զիրենք՝ ժամանակակից, զարգացող եւ յառաջդիմող կեանքէն: Այդպէս չէր, սակայն, Կիլիկիոյ մէջ: Հոն, հայ հոգեւորականներու եւ մտաւորականներու համեմատաբար մեծ մասը կապուած էր արեւմուտքի հետ՝ մշակութային, ընկերային, կենցաղային եւ ա՛յլ կամուրջներով:

Սբ. Ներսէս Լամբրոնացին՝ իր մարդասիրութեան եւ ազգօգուտ գործունէութեան ընթացքին մէջ՝ հետեւեցաւ Սբ. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետի բացառիկ օրինակին: Այն ամէն ինչի, որ Շնորհալին նախաձեռներ էր՝ Հայ Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան, անոր ազգային նկարագրի եւ հոգեւոր առաքելու-

Թեան անաղարտ պահպանութեան, Հայ մշակոյթի եւ ժամանակի ոգիին եւ ժողովուրդի հոգեկան-կրօնական պահանջներուն ունկընդրելու գործին մէջ, Լամբրոնացին գերազանցեց Շնորհալի Հայրապետը: Լամբրոնացին, յատուկ գիտակցութեամբ, մեծ եռանդով ու թափով առաւ Հայ Եկեղեցւոյ բարեկարգումի քայլերը, գործ՝ որ կը պահանջէր գիտակցութիւն, հմտութիւն, վճռական համարձակութիւն, ինչպէս նաեւ կարծր ու տեւական աշխատանք: Կատարելով այդ բարեկարգութիւնները, Լամբրոնացիին նպատակն էր վերակառուցանել Հայ Եկեղեցին եւ դարձնել զանիկա ժամանակակից, առանց շեղելու ազգային դաւանանքի եւ նկարագրի հիմնական ուղիէն: Ամէն տեսակէտով փորձեց բարեկարգել Հայ Եկեղեցին, դուրս հանել զանիկա փակ շրջանակի մէջ սեղմուած ճգնաժամային վիճակէն եւ կապել մանաւանդ ժամանակի կեանքին հետ:

Լամբրոնացիի կողմէ կատարուած եկեղեցական, ծիսական կամ կրօնական բարեկարգութեան վերաբերող կէտերը դուրս չեն ելած երեք չափաւորութեան սահմաններէն եւ անհարկի կը թուին անոր դէմ բռնու զայրոյթի ցոյցերը, բողոքադրի առաքումը Լեւոն Ռուբինեան Իշխանին եւ մինչեւ իսկ Լամբրոնացիին դատապարտութիւնը եւ վտարումը պահանջելով¹²:

Ինչպէս ըսինք, Եկեղեցիներու միութեան եւ բուն Հայաստանի աւանդապաշտ Վարդապետներուն յարուցած խնդիրները՝ Լամբրոնացիին առիթ տուած են երկու գրութիւններ հեղինակելու: Առաջինը «Ատենաբանութիւն» կոչուած Եկեղեցիներու միութեան վերաբերող ընդարձակ եւ եռանդուն ոգիով պատրաստուած յորդորական մըն է՝ ազգային գործերու քննադատութեամբ: Երկրորդը, որ Լեւոն Իշխանին հասցէագրուած նամակ մըն է՝ «Առ քրիստոսագօր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ Լեւոն, ի նուաստ ներսիսէ, որ ի Տարսոն սրբոյ եկեղեցւոյն պաշտօնեայ» տիտղոսով, ընդարձակ նամակ մըն է ինքնարդարացումի բնոյթով, բայց նաեւ ընդդիմադիրները մերկացնելու եւ զանոնք զգետնելու հեռանկարով: Նամակին մէջ ակնյայտ է Լամբրոնացիի ոգիին զայրոյթը: Լամբրոնացին իր ընդդիմադիրները նկատած է յետադիմական, մինչեւ իսկ շեղած Հայ Եկեղեցւոյ կարեւոր սովորութիւններէն եւ օրէնքներէն¹³:

12. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ., Ազգապատում, հտ. Ա. նշ. աշխ., էջ 1511-1518:

13. Լամբրոնացին «Տիմարք եւ անկարգք եւ յիմար բանից շաղկարատողք» կը կոչէ զանոնք: Այս նամակով, Լամբրոնացին կը խօսի նախ իր հակառակորդներու մտքի ճղճիմութեան եւ փոքրագութեան մասին, որովհետեւ իրենք են որ կարեւոր սովորութիւնները վտարած են Հայ Եկեղեցւոյ արա-

Լամբերոնացիին գիտակից էր իր եկեղեցական հանգամանքին ու պաշտօնին եւ գիտէր ամէն ինչ՝ որ անհրաժեշտ է եկեղեցական Առաջնորդի մը համար։ Եկեղեցւոյ լուրջ ու մշակուած բարձրաստիճան սպասաւոր մը՝ իր թեմին եւ ընդհանուր Եկեղեցիին վիճակը իրատես դատումի ենթարկող։

Լամբերոնացիին անվրդով շարունակած է բարեկարգել, պայծառացնել ու հարստացնել հայ եկեղեցական օրէնքներն ու կանոնները։ Քննադատած է յետամնաց եկեղեցականները եւ արդարացուցած իր անձնական կարգադրութիւնները, որովհետեւ եկեղեցւոյ իշխանն է ինքը։ Ներսէս խորապէս կը հաւատար իր պաշտպանած եկեղեցական բարենորոգումներու սկզբունքներուն եւ ամբողջ էութեամբ կը փափաքէր քրիստոնէական ու բարոյական կեանքին զարգացումը ու եկեղեցական բարօրութիւնը¹⁴։

Եպիսկոպոսը, չմոռնանք, ի պաշտօնէ կը մնայ միշտ եկեղեցւոյ աւագ պաշտօնատարը եւ այդ դարերուն, Ներսէսի վիճակուած էր Աստուած ներկայացնելու պաշտօնը՝ մարդոց տկարութիւններու հեղեղին դէմ։ Ոսօք, գրիչ ու քաջութիւն անբաւարար կը թուին, երբ կարգը կու գայ մարդոց վատ խորթականները եւ փառասիրութիւնները սանձելու դժնդակ պաշտօնին։ Լամբերոնացիին եկեղեցական այն սակաւաթիւ անհատներէն է, որոնց աւետարանական այդ ոգին, ներշնչումը, կորովը եւ հանգամանքը չնորհուած է¹⁵։

րողութիւններէն եւ ներմուծած նորեր՝ որոնք զեղծումներ եւ կատարեալ անկարգութիւններ կը նկատէ ինքը։ Այս առիթով կը նկարագրէ թէ բուն Հայաստանի շրջաններուն մէջ Հայ Եկեղեցին անկուամի վիճակ կը ներկայացնէ, մինչ՝ իրեն համաձայն, իրմէ ներմուծուած «նորութիւն» կոչուածները կ'առաջնորդեն Եկեղեցին իր նախկին բարեգարգութեան։ Այսպէս ըրած է Լեւոն Բ. Իշխանն ալ իր արքունիքին մէջ՝ որդեգրելով կարգուսարքի եւ կենցաղավարութեան մէջ արեւմտեան ազդեցութիւնը եւ ազնուական որոշ սովորութիւնները, եւ կը յայտարարէ թէ լաւ բարքերը եւ վայելուչ սովորութիւնները ամէն ժամանակներու կը պատկանին։ Ինքզինքը արդարացուցած ատեն, անուղղակիօրէն իր անձին շատադուլութիւնն ալ կ'ընէ՝ ըսելով թէ «Ես Հայաստանի մէջ եմ, սակայն կը հռչակուիմ լատիններու, յոյներու եւ ասորիներու քով»։

14. Լեւոն Բ. Ռուբինեան Իշխանին յղուած Լամբերոնացիի նշանաւոր նամակը երկու անգամ հրատարակուած է Վենետիկ. երկրորդը 1865ին՝ ԳՐԻԳՈՐ ԿԹՂ. ՏՂԱՅ, «Նամակացի», հատորին մէջ, էջ 207-248։ Նամակին նորագոյն թարգմանութիւնը (արեւելահայերէն) կատարած է եւ քննական կարեւոր ծանոթագրութիւններով ճոխացուցած ԲՈԶՈՅԵԱՆ ԱՋԱՏ, տե՛ս «Գարուն» (Գրական թերթ, Երեւան), 1991, թիւ 8, էջ 83-91։

15. «Եպիսկոպոսութիւնը Եկեղեցւոյ նուիրապետական կարգին բարձրագոյն աստիճանն է։ Եպիսկոպոսը իշխանն է Եկեղեցւոյ, առաջնորդը ժողովուր-

Յոյներու հետ եկեղեցական հաղորդակցութենէն հիասթափ՝ Ն. Լամբրոնացին իր հոգին կը սեւեռէ լատիններու կողմը, մանաւանդ երբ Լեւոն Իշխանը, քաղաքական հասկնալի նկատումներով, անհրաժեշտ կը տեսնէր արեւմտեան աշխարհին մերձեցումը:

Սակայն, այս անդուգական եկեղեցականը եւ Տարսոնի Սուրբ Առաջնորդը՝ Ներսէս Լամբրոնացին անակնկալօրէն կը մահանայ իր քառասունհինգ տարեկանին:

Լամբրոնացին՝ մարդկային, ընկերային, եկեղեցական, կրօնական եւ ազգային արժէքներուն եւ շահերուն համար անխոնջ պայքարողներէն եղաւ եւ այդ իր արժէչափերուն հետեւանքով ալ բացառիկ տեղ գրաւեց Ժ-ԺԳ դարերու մեր ամէնէն կարկառուն գործիչներու համաստեղութեան մէջ: Աւելորդ է ըսել, թէ ան կը մնայ ցայտուն եւ օրինակելի մարմնացումը սկզբունքային եւ ազգային-եկեղեցական-կրօնական գործունեայ առաջնորդ-գործիչի մը, որ իր հոգեկան եւ իմացական բոլոր կարողութիւնները չխնայեց՝ զիտակից ու գործնական աշխատանքներով ներգործելու Հայ Եկեղեցւոյ, Հայ Ժողովուրդին եւ Հայկական Պետութեան դիմաց գտնուող այդ դարաշրջանի ամէնէն հրատապ խնդիրներէն ներս:

Սբ. Ն. Լամբրոնացին՝ «Մեր եկեղեցիին իմացական դէմքը՝ անհաւասարելի պայծառութեամբ»¹⁶:

Հ. ՏԱՃԱՏ ՎՐԴ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

դին եւ կառավարիչը թեմին... Եպիսկոպոսը կառավարիչն ու դատաւորը եւ հաւատքի ուսուցիչը կը հանդիսանայ իր թեմի ժողովուրդին», ԴԵՐՆԵՒԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները, Պէյրութ, 1957, էջ 60-61:

«Միտքէ հանեցէք այսօրուան եպիսկոպոսները իրենց լայն, խաղաղաւէտ պայմաններով եւ կրօնական սպասի մէջ մասնաւորութեամբ պարտականութիւններով: Ամբողջ Միջին Դարուն՝ եպիսկոպոսը պետական անձնաւորութիւն մըն է, շատ աւելի գործօն, քան ո'րեւէ ասպետ: Մեր եկեղեցականները չեն յիշուիր իրենց բանակներով: Բայց անոնց բոլորին կեանքին մէջն ալ վարչական պաշտօններ, նուիրակութիւններ, երբեմն դիւանագիտական փափուկ առաքելութիւններ, աւելի յաճախ պառակտումներու բուժիչ դեր մը, եպիսկոպոսը կ'ընեն մշտարթուն, մշտաշարժ. եւ անոր մէջ գործի կորովը չնորհուած է Աստուծոյ», ՕՇԱԿԱՆ ՅԱԿՈԲ, Մեր Մատենագիրները, Անթիլիաս, 1987, էջ 102:

16. ՕՇԱԿԱՆ ՅԱԿՈԲ, նշ. աշխ., էջ 113:

